

Дачка Сталіна выбрала яе голас

У восем гадоў Галіна зайздросьціла толькі дзвюм дзяўчатам у сьвеце: дачцэ Сталіна Сьвятлане і аднаклясьніцы, маці якой працавала прыбіральніцай у менскім НКВД. Галіна была пэўная, што вось у іх ніколі мамы не адбяруць. Калі праз тры дзесяцігодзьдзі дачка Сталіна перадала свае ўспаміны для чытаньня на Радзьё Свабода, ёй далі паслухаць пробныя запісы дзвюх радыёных супрацоўніц: першы быў зроблены дачкой расейскага сьпевака Фёдара Шаляпіна Тацянай, другі – дачкой ворагаў савецкага народу Галінай Ганчарэнкай.

Яе бацька-вайсковец быў расстраляны ў 1937-м, маці праз год адпраўлена ў канцлягер зь безнадзейнай назвай «Суخابязводнае», ад дзіцячага дому НКВД уратавала любімая цёця Барбара, забраўшы з Бабруйску ў Менск. Там яна паспрабавала скончыць жыцьцё самагубствам – у сакавіку лягла на зямлю і доўга ляжала, а потым цудам выжыла пасля страшэннага запаленьня лёгкіх.

Астатнія выжываньні таксама былі цудамі і зьліваліся ў адну лінію лёсу: падчас першай бамбёжкі Менску нямецкая бомба вырые вялізную варонку за дзесяць крокаў ад ямы ў гародзе, дзе яны хаваліся зь цёцяй, потым іх драўляны дом ацалее ў пажары, яны не сканаюць ад голаду ў першую ваенную зіму, іх не заб'юць ні немцы, ні партызаны, ні разьбюшаны сусед-крымінальнік, чья сякера назаўсёды пакіне засечку на дзвяхрох у іхным пакойчыку, а калі

эвакуацыйны цягнік падарвецца на міне, іх вагон застаецца на рэйках, у райху яна згубіць і знойдзе цёццю, перажыве агонію гітлераўскага рэжыму ў Бэрліне і абхітрыць савецкіх законшчыкаў у ГУЛАГ, што пшарылі па лягерах для перамешчаных асобаў, пераплыве Атлянтыку і пачне новае жыццё ў Амэрыцы.

І ўсюды будзе працаваць і вучыцца па дваццаць гадзінаў у суткі, а таксама сьпяваць, танчыць, сьмяяцца, нягледзячы ні на што, пакуль ня вернецца ў Эўропу, каб працаваць на Радые Свабода ад пачатку заснаваньня Беларускай службы ў 1954-м аж да краху савецкай імпэрыі, які яна назаве галоўным вынікам сваёй працы. І дачка самага крывавага тырана ў гісторыі чалавечтва ня знойдзе лепшага голасу, які б данёс яе словы да мільёнаў слухачоў за жалезнай заслонай, чым голас беларускай дзяўчыны з Бабруйску.

У гэтай кнізе — яе XX стагодзьдзе.

Словы цуду.

Голас Галіны.

Аляксандар Лукашук,

Радые Свабода

1. «Спасибо товарищу Сталину...»

Мой радавод. Дзедава хата ў Бабруйску. Як бацька хацеў адсудзіць мяне ў мамы. Як мяне пазбавілі нянькі. Бедная габрэйская каза. Суседка-камуністка ўсяляецца ў наш пакой. Хрышчэньне ў Маскве і таямніца талерак. Канец алімэнтаў. Мама сватаюць новага жаніха.

У трыццаць сёмым мне было сем гадоў. Пасьля таго як пасадзілі маму, я фактычна засталася сіратой. Так мы былі пакараныя двойчы: мой тата-вайсковец нас перад гэтым даўно кінуў. Мяне чакаў сірочы дом, калі б ня цёця, добры анёл усяго майго далейшага лёсу. Я вельмі цешылася, што цётка, Барбара Вержбаловіч, будзе няньчыць і маіх дзяцей, аднак было наканавана інакш.

Сваім двум сынам я неахвотна расказвала пра сваё жыццё. Яны пачалі хадзіць у Міжнародную школу ў Нямеччыне, дзе вырасталі ў асяродзьдзі шчаслівых і бесклапотных дзяцей. Мне не хацелася, каб яны ведалі, якая гаротная была іхняя маці, і не хацелася, каб яны мяне шкадавалі. Думала, няхай падрастуць, можа тады раскажу.

У нас у Мюнхэне часта бывалі госьці. За сталом часам успаміналі былыя гады, і тады ўсплывалі некаторыя фрагмэнты з майго дзяцінства. Кожны раз, як разыходзіліся госьці, старэйшы сын казаў: «Мама, ты мусіш пра ўсё гэта напісаць!». А я ўсё аднеквалася: «Ах, сыноч, гэта было так даўно. Каго гэта цяпер цікавіць?».

У сакавіку 2008-га году я прыехала ў Прагу на

святкаваньне 90-х угодкаў абвяшчэньня БНР. Пасьля афіцыйнай часткі невялікая кампанія сабралася ў хаце Данчыка. Сярод гасьцей былі й іншыя супрацоўнікі беларускай рэдакцыі Радыё Свабода, якія мяне зусім ня ведалі. Слова за слова, і я заўспамінала пра дзяцінства ў Бабруйску й Менску, пра цёцю-сьпявачку... Раптам яны ў адзін голас казалі: «Спадарыня Галіна, вы мусіце пра ўсё гэта напісаць!».

Па дарозе дадому ў Мюнхэн я задумалася: а можа, і сапраўды варта гэта зрабіць? Не мастацкі твор, не! На такое я ня здольная, бо зусім ня маю фантазіі. Можа, нешта падобнае да рэпартажу, да хронікі майго жыцьця. Тым больш што амаль усе падзеі таго далёкага часу засталіся ў маёй памяці як на фільмавай стужцы. Ну, а калі храналёгія, то трэба, хіба, пачынаць спачатку.

Я нарадзілася ў Бабруйску ў 1930-м годзе. Паколькі тату я амаль ня ведала, пачну па матчынай лініі. Мамін бацька, мой дзед Іван Ганчарэнка быў родам з Калінкавіч. Працаваў настаўнікам, пазьней школьным інспэктарам. У дзеда было пяцёра дзяцей: два сыны й тры дачкі. Мая маці, Ганна, была малодшай. Сям'я была рэлігійная. Дзед быў таксама царкоўным рэгентам, усе дзеці сьпявалі ў царкоўным хоры. Расказвалі, што людзі спэцыяльна прыходзілі ў царкву, каб паслухаць Ганчарэнкаў.

У Бабруйску дзед збудаваў вялікую драўляную хату на Пушкінскай вуліцы і вельмі гэтай хатай ганарыўся: ня толькі сваімі рукамі будаваў, але ўвесь матэрыял быў з собскага лесу. У 1929-м годзе мая маці выйшла замуж за

Мацьвея Грыбава. Ягоны бацька паходзіў з Рослаўля, быў чыгуначнікам, меў трох сыноў. Усе тры сыны былі вайскоўцамі. Старэйшы, Сяргей – камкор (камандзір корпусу), меў тры ромбы. (П. Селиванов. Комкор Сергей Грибов. – Минск: Беларусь, 1972.) Пра сярэдняга брата я нічога ня ведаю; малодшы, Мацьвей, начальнік штабу дывізіі, быў маім бацькам. Меў тры шпалы. Неўзабаве пасля майго нараджэньня бацька завёў раман з дачкой нейкага высокага начальніка й нас з мамай кінуў. А каб кінуў тую жанчыну, то гэта б каштавала яму вайсковай кар’еры.

Тым часам Ганчарэнкавы дзеці раз’ехаліся хто куды. Старэйшы сын Аляксандар апынуўся ў Польшчы. Дачка Гэлена выйшла замуж за багатага купца Сьмірнова й пераехала ў Маскву. Дачка Барбара, якая мела цудоўны голас, паехала ў Менск вучыцца сьпяваць. Мы з мамай засталіся ў Бабруйску. У трыццатыя гады дом дзеда адабралі й перадалі ЖАКТу («Жилищно-арендное кооперативное товарищество»). Дзеда састалі ў Арол. Нам з мамай дазволілі жыць у найбольшым пакоі дзедавай хаты. У кожны зь іншых пакояў усялілі цэлыя сем’і.

Мама працавала друкаркай. Спачатку мяне даглядала мая старая нянецка, але хутка гэта забаранілі, бо гэта называлася «эксплуатацыя чалавека чалавекам». Нянька мяне так любіла (яна была са мной ад майго нараджэньня), што прапанавала, што будзе мяне даглядаць задарма. Давялося й ад гэтага адмовіцца, бо адна суседка-камуністка данесла, што Ганна (мая маці) далей «эксплуатуе

чалавека».

Я памятаю сябе вельмі рана. Адыходзячы на працу, мама пакідала мне ежу на цэлы дзень і зачыняла дзьверы на ключ. А калі яна вярталася пад вечар, то я ёй дакладвала: «гэта я ням-ням, а гэта не». Аднаго разу пачуўся стук у дзьверы. Мама мяне навучыла, што ў такім выпадку казаць. І я на сваёй дзіцячай мове так і сказала, што мама на працы, прыйдзе тады й тады. Але грукалі яшчэ мацней. Я паўтарала, што мамы няма ў хаце, прыйдзе вечарам. Раптам выломліваюцца дзьверы, і ў пакой увальваюцца некалькі мужчынаў з сабакам-аўчаркай. Аказалася, што гэта ЖАКТ хацеў вымераць, колькі квадратных мэтраў у нашым пакоі, бо тая самая суседка-камуністка Чавадаева данесла, што мы з мамай займаем занадта вялікі пакой.

Пасьля гэтага выпадку мама папрасіла, каб нам далі найменшы пакойчык у дзедавай хаце, што й было зроблена. Наш вялікі пакой аддалі той суседцы Чавадаевай. Наш другі пакойчык быў вельмі малы: мама спала на вузкім ложку, а я на сундучку, але мы былі такія шчаслівыя, што нас цяпер ніхто не чапаў.

Пры дзедавай хаце быў прыгожы сад. На яго акрайку, у маленькай хатцы, жыла шматдзетная сям'я габрэяў. Сям'я была вельмі бедная, амаль усе дзеці мелі хворыя вочы — трахому.

Я памятаю адзін непрыемны выпадак: бацька гэтых дзяцей дзесьці здабыў тушку казы. Ня ведаю чаму, але ён закапаў гэтую тушку ў садзе, недалёка ад іхняй хаткі. На наступны дзень адзін зь ягоных сыноў, хлапчук васьмі-

дзевяці гадоў, які ў школе, відаць, наслухаўся баек пра Паўліка Марозава, прывёў міліцыянэра й паказаў яму, дзе бацька схаваў казу. Адкапалі тую казу, сабраліся ўсе суседзі, міліцыянэр з жалем паглядзеў на гэтую бедную сям'ю. А калі ўсе разышліся, узяў за вуха гэтага хлапца, адвёў яго ўбок і сказаў: «Калі яшчэ раз паклічаш міліцыю – галаву адарву!».

Празь некаторы час высветлілася, што бацькава новая жонка не магла мець дзяцей, і бацька вырашыў адабраць мяне ў мамы. Прыйшла позва на суд. Там пісалася, што мая маці мае парок сэрца (хлусьня), што яна ня мае сродкаў да жыцця (сродкі сапраўды былі вельмі сьціплыя), а ён добра забяспечаны, і таму дачку трэба аддаць яму. Уся сям'я была ў паніцы, бо былі пэўныя, што суд вырашыць на карысьць бацькі-вайскоўца. На ўсялякі выпадак пачалі рыхтаваць мяне, што мне давядзецца ехаць у Томск, дзе ў той час службы бацька. Я добра памятаю, як нехта са сваякоў сказаў мне пра гэта, а я неяк ня вельмі спалохалася й сказала, што я ўсё роўна вярнуся да мамы:

– А як жа ты знойдзеш дарогу?

– Я буду ісьці па чыгуначных шпалах. (Я ў дзяцінстве вельмі любіла чыгунку і цягнікі.)

Суд адбываўся ў Бабруйску. Бацька націскаў на тое, што толькі ён можа мне забяспечыць добрае жыццё. Судзьдзя спыталася, колькі ён увесь гэты час плаціў алімэнтаў. Аказалася, што ён ніколі нічога не плаціў. Мяне прысудзілі маме, а бацьку там жа на месцы прызначылі алімэнты.

Ня ведаю, якая гэта была сума, але мама ня мусіла больш пакідаць мяне адну на цэлы дзень, бо нейкі час магла не працаваць. Я памятаю размовы старэйшых пра тое, што гэта брат бацькі, камкор, націснуў на судзьдзю. Ён быў супраць новага жанімства бацькі, а нас з мамай ён, ягоная жонка і ягоныя бацькі вельмі любілі.

Алімэнты прыходзілі да восені 1937-га году. Бацьку расстралялі. Расстралялі й ягонага брата, і шмат-шмат выдатных прафэсійных вайскоўцаў, разам з маршалам Тухачэўскім.

У канцы 1934-га ці 1935-га году спахапіліся, што я яшчэ не хрышчоная. Паўстала праблема: дзе й як хрысьціць? Ні ў Бабруйску, ні ў Менску не засталася ніводнага сьвятара: усіх саслалі ці расстралялі. Старэйшая матчына сястра напісала з Масквы, што там яна змагла б гэта залатвіць. Мы з мамай паехалі ў Маскву. Хрэсьбіны былі вельмі таямнічыя: цёмная кухня, старэнькі сьвятар і вялікая горка цяжкіх белых талерак на велічэзнай пліце.

Калі мы вярнуліся ў Бабруйск, то я пачала расказваць дзецям на вуліцы, што я была ў Маскве, што адзін стары дзядзька з барадой мяне купаў, расказала й пра талеркі. Мая бедная мама вельмі спалохалася, бо адразу можна было зразумець, што я расказваю пра хрэсьбіны. Тады я яшчэ ня цяміла, чаму нельга пра гэта расказваць, але паслухалася.

Прайшло шмат гадоў, я ўжо была дарослая і шмат разоў пыталася ў цёці Барбары, чаму на пліце было столькі талерак? Цёця адказвала, што я нешта наблытала: ніякіх талерак там не было. І толькі ў 60-х гадах у Мюнхэне адзін

святгар адказаў на маё пытаньне: ваду, у якой хрысьцяць дзіця, нельга падаграваць на агні. А была зіма. Таму гэтыя талеркі награвалі на пліце, а тады пагрузалі іх у ваду, каб хоць крыху нагрэць.

Я вельмі любіла езьдзіць цягніком да цёці Барбары ў Менск. Праўда, само падарожжа туды каштавала шмат нэрваў. Пасажыраў заўсёды была цьма-цьмушчая. Цягнік аднекуль прыходзіў і стаяў на станцыі ў Бабруйску роўна сем хвілін. Гэтага часу ледзь хапала на тое, каб тыя пасажыры, што прыехалі ў Бабруйск, вылезьлі зь цягніка. Усе мелі не валізкі, а велічэзныя клункі, яны ледзь пралазілі ў дзьверы вагонаў. Як толькі пачыналася пасадка, раздаваўся сьвісток, а яшчэ праз хвіліну-дзьве цягнік пачынаў рухацца. Паніка была страшэнная. Апрача таго, пэрсону людзкага не было: ніжэйшая прыступка знаходзілася як і мэтар ад зямлі. Мяне часам падсаджвалі праз акно, а я трэслася ад страху, што мама можа не пасьпець. Па дарозе цягнік 20 хвілін стаяў у Пухавічах і 20 хвілін у Асіповічах. Падарожжа ад Бабруйску да Менску, нейкіх 140 кілямэтраў, займала чатыры гадзіны.

Аднойчы народу было асабліва шмат. Аб-вясьцілі: «Сем'і вайскоўцаў – наперад!». І іх пачалі прапушчаць без чаргі. Я пацягнула маму за рукаў: «А мой тата таксама вайсковец». На- чальніца станцыі строга паглядзела на маму: «Грамадзянка, гэта праўда?» – «Так», сказала мама. – «Дык чаго ж вы маўчыце! Праходзьце!». Назад зь Менску ў Бабруйск гэтых праблемаў не было: цягнік фармаваўся ў Менску, сапраўдная плятформа, сходкі на ўзроўні зямлі.

Паездкі да цёці Барбары ў Менск былі сапраўдным сьвятам у маім дзіцячым жыцьці. Такім жа сьвятам быў і прыезд цёці Барбары да нас у Бабруйск. Мама і яе сястра вельмі сябравалі, розьніца паміж імі была толькі адзін год.

Летам 1937-га году вярнуліся мы з мамай зь Менску ў Бабруйск. Суседзі казалі, што некалькі разоў да мамы прыходзіла нейкая незнаёмая жанчына. Нарэшце мама зь ёй пазнаёмілася.

Гэтая жанчына сасватала маме свайго сына Міколу Пашына. Гэта быў вельмі сымпатычны, высокі, прыгожы брунэт з вусікамі. Сапраўдны кавалер. І мне, і маме ён вельмі спадабаўся. Яны пажаніліся, і ён пасяліўся ў нашым маленькім пакойчыку, які меў ня больш за дзесяць мэтраў.

Мікола Пашын аказаўся запойным п'яніцам. Запой пачаўся адразу пасля шлюбу. Гэта быў кашмар! Запой трываў дзён дзесяць. Ад гарэлкі майму айчыму рабілася дрэнна, яго ванітавала, у пакоі стаяў жахлівы смурод. А ён вымагаў яшчэ й яшчэ гарэлкі, а калі мама не давала, то рабіўся вельмі агрэсіўны.

У перапынку між запоямі гэта быў зноў цудоўны чалавек. Ён працаваў інжынэрам на нейкай фабрыцы. Часта прыносіў мне зробленья там падарункі: маленькія вядзерцы з каромыслам, лапаткі й іншыя рэчы. Добраахвотна хадзіў да лекараў. Вынікаў не было ніякіх. Трымаўся ён, можа, зь месяц. Гарэлкі ў рот ня браў. Потым мы заўважалі, што ён рабіўся неспакойны, нэрвовы, вочы неяк бегалі, і ўвесь кашмар пачынаўся спачатку.

На пачатку 1938-га году яму на працы паставілі

ўльтыматум: або ён едзе ў Маскву лячыцца да аднаго
ведамага прафэсара, або яго звольняць з працы. І ён паехаў.
А мы з мамай жылі спакойна да 15-га красавіка таго ж году.

2. Бяз мамы, з залатой лялькай

Мамін арышт. У Менску, у цёці Барбары. Цыганскае вяселье й цыганская варажба. Як я трапіла ў адну школу з цэкоўскімі дзецьмі. Як я хацела памерці. Лялька дапамагае сяброўцы Лене.

У ноч з 14-га на 15-га красавіка 1938-га году мама мяне пабудзіла. Гляджу: у пакоі гарыць сьвятло й нехта ў форме сядзіць за сталом. Перад ім гара лістоў і фатаграфіяў, і ён іх моўчкі пераглядае. Пачало сьвітаць. «Вы з дачкой мусіце пайсьці з намі». За дзьвярыма яшчэ адзін у форме НКВД. Мама апранула мяне ў нешта вельмі лёгкае, бо вясна ў тым годзе была цёплая. Як толькі мы выйшлі з пакою, на дзьверы наклалі сургучную пячатку. Бедная мая мамачка! Яна ж адразу мусіла зразумець, што гэта арышт. А мне было сем гадоў, і я нічога не разумела. Вывелі нас на нашу Пушкінскую вуліцу. Тут мы пабачылі, што мы не адны: амаль з кожнага дома ў нашым квартале вялі аднаго-двух чалавек у тым самым напрамку — да будынка НКВД. Столькі ворагаў народу аказалася ў адным квартале на Пушкінскай вуліцы ў Бабруйску!

Прывялі ў НКВД, пасадзілі на лаўку, папрасілі пачакаць. Празь некаторы час нехта выйшаў, і я пачула, што ён з мамай вельмі ціха гаворыць пра мяне. «Не, не, — сказала яму мама, — маю дачушку возьме мая сястра ў Менск, а пакуль што адвядзіце яе да нашых суседзяў Юхнаўцоў».

Мама толькі пасьпела мне сказаць, каб я не хвалялася. Гэта нейкае непаразуменьне, яна хутка вернецца. Яна так трымалася, што нават ня плакала пры разьвітаньні. У той дзень, 15-га красавіка 1938-га году, я яе бачыла апошні раз.

Да Юхнаўцоў мяне адвезьлі на чорнай «эмцы». Гэта быў першы раз у маім жыцьці, што мяне пракацілі аўтам. Сказалі Юхнаўцам, што калі цёця не забярэ мяне праз тры дні, то мяне адвядуць у сіроцкі прыгулак.

Я ўсё сваё дарослае жыцьцё зь вялікай удзячнасьцю ўспамінаю сям'ю Юхнаўцоў. Сам Юхнавец быў сябрам кампартыі; у іх было двое маленькіх сыноў. У той час толькі за тое, што далі прыгулак дачцэ «ворагаў народу», у яго маглі быць вялікія непрыемнасьці. Каб яны тады адмовіліся ўзяць мяне да сябе, то сіроцкага дому мне было б не мінаваць. Але трэба было як найхутчэй выклікаць цёцю Барбару. Тэлефона ў цёці ў Менску не было. Ніякі ліст не дайшоў бы за тры дні. Заставалася толькі даць тэлеграну. А што тэлеграфавец? Што сястру арыштавалі? Такую тэлеграну перахапілі б адразу на тэлеграфіе. Напісалі: «Сястра цяжка хворая, прыяжджайце».

Тым часам з НКВД званілі штодня. Ім так хацелася мяне забраць! Юхнаўцы намагаліся пераканаць іх, што цёця напэўна прыедзе па мяне.

Перад нашай хатай на Пушкінскай вуліцы расьлі прыгожыя пірамідальныя таполі. Каля гэтых дрэваў я кожны дзень прастойвала гадзінамі й чакала маму, бо яна ж сказала, што хутка вернецца. Часам мне здавалася, што я яе бачу здалёк, я бегла насустрач, і кожны раз было вялікае

расчараваньне.

Цёця Барбара, студэнтка менскай кансэрваторыі, тэлеграму атрымала, усё зразумела, усё кінула й у канцы трэцяга дня прыехала. Першым чынам пабегла ў «органы», каб што-небудзь даведацца. Ніякай інфармацыі нідзе не атрымала. Папрасіла, каб хаця выдалі дзіцячыя рэчы, адзеньне, абутак. Не належыцца. «Комната опечатана». Вось так мы паехалі зь цёцяй у Менск: я ў чым стаяла, з улюбёнай лялькай у руках.

Цёця Барбара, як я ўжо казала, мела цудоўны голас, мэца-сапрана. У музычны тэхнікум яе, аднак, не прынялі, бо ня мела дастаткова «працоўнага стажу». Папрацавала некалькі гадоў, ізноў падала заяву. Ізноў адмовілі, бо ўжо перарасла. Тады яна нейкім чынам збавіла сабе гадоў пяць — прынялі. Скончыла тэхнікум, паступіла ў кансэрваторыю. Выйшла замуж за менчука Георгія Вержбаловіча. Шлюб іх быў шчасьлівы, але вельмі кароткі. Цёця вельмі рана аўдавала, так і ня меўшы дзяцей.

Жыла цёця ў Менску на Сьлясарнай вуліцы. У спадчыну ад мужа яна атрымала запушчаную драўляную хату зь вялікім садам. І гэтай хатай улады распарадзіліся так, як дзедавай у Бабруйску. Цёця фармальна лічылася ўласніцай, але праваў ніякіх ня мела, адны непрыемнасьці. ЖАКТ пакінуў ёй два з паловай невялікія пакоі. У найбольшы пакой усялілі сям'ю пракурора Рабышкі (чатыры асобы), у другі вялікі пакой — сям'ю Місь. Муж Місіхі, як яе ўсе называлі, сядзеў у турме за нейкае злачынства, яна мела трое дзяцей. Пазьней пасяліўся нейкі

хахаль, і яна нарадзіла яшчэ адно дзіця.

Намінальна цёця атрымлівала нейкія грошы за тья два пакоі, але мусіла аплачваць усе рамонты: печы дымлі і дрэнна грэлі, страху працякала... Прызначанай ЖАКТам квартплаты на рамонт не хапала. Нялёгка было й знайсці надзейных майстроў. Аднойчы нехта ёй параіў добрага печніка. Працуе гэты пячнік і нешта буркае. Цёця прыслухалася: «Вось гаспадыня просіць зрабіць як мага лепей. Можна зрабіць добра, але хто гэта хоча?».

Непадалёк жыло шмат цыганоў. Жанчыны хадзілі па хатах у шырачэзных спадніцах і прыгожых квяцістых хустках, у якіх можна было схаваць усё што хочаш. Часта пасля іхняй «візыты» заўважалі, што прапала нешта з хаты ці двара. З адной цыганкай цёця пасябрала. Тая вучыла яе цыганскім песням: «Акадзяка чавала, кадзяка равала...». Аднойчы гэтая цыганка запрасіла цёцо на вяселье свайго брата. Гэта быў вельмі вялікі гонар для нецыганкі. Цёця расказвала, што было вельмі цікава: смачныя стравы, музыка, песні. З жанчын толькі цёця сядзела пры стале з мужчынамі. Але пазней пачалася бойка, у ход пайшлі нажы, пацякла кроў, і цёця ўцякла. Яе, бедную, ніхто не папярэдзіў, што гэта такі звычай у цыганоў: калі падчас вяселья не цячэ кроў, то ў маладых ня будзе шчасця. Аднаго разу цёціна знаёмая цыганка сказала: «Дай мне тваю руку, я табе паваражу». Паглядзела на руку, нічога не сказала й хуценька разьвіталася.

Празь некалькі дзён цёця пайшла ў гарадзкую лазню, пасьлізнулася там, дзе сыякала мыльная вада, упала

галавой на каменную падлогу й пасья гэтага адзінаццаць месяцаў пралажала ў шпіталі з страсеньнем мазгоў. У яе былі часам галюцынацыі, часта траціла прытомнасць. Лекары не былі пэўныя, ці зможа яна далей вучыцца, а тым больш сьпяваць. Але праз год цёця прадоўжыла навуку. Было гэта яшчэ перад маім прыездам, у 1935-м ці ў 1936-м годзе.

У Менску ў мяне было двое прыцеляў. Туся, дачка кампазытара Шчаглова і сьпявачкі Чамярысавай, зь якой цёця разам вучылася і вельмі сябрала. І Талік, пляменьнік цёцінага мужа, трошкі малодшы ад мяне, вельмі разумны і цікавы хлопчык. Пасья арышту мамы, у цягніку па дарозе ў Менск, я цешыла сябе думкай, што цяпер буду часьцей бачыцца з Талікам і з Тусяй.

Бацька Таліка быў камуніст, які ўсяго баяўся. Калі праз «радыёкропку» чыталі перадавіцу «Правды», ён адчыняў дзьверы, каб усе суседзі чулі, які ён прававерны.

Ужо празь некалькі дзён мы адведалі Таліка. Гэта было для мяне такое шчасьце! А празь некалькі тыдняў я ізноў папрасіла цёцю пайсьці са мной да Таліка. Цёця сказала, што ня мае часу. Прышло лета, у цёці не было заняткаў, а да Таліка яна мяне не адводзіла. Я расплакалася, і тады цёця мусіла прызнацца, што бацька Таліка папрасіў, каб мы да іх больш не прыходзілі, таму што арыштавалі маю маму. Які гэта быў удар для мяне!

Мяне чакала яшчэ адно расчараваньне: цёця сказала, што й да Шчагловых нам цяпер лепей не хадзіць. Талікаў бацька – адданы камуніст, і то баіцца такіх сваякоў. А

Мікола Міколавіч Шчаглоў, бацька Тусі, быў у кадэцкім корпусе, а можа нават і ў белай арміі. Яму нашыя візыты й сапраўды могуць пашкодзіць. Яго пакуль што не чапалі, бо ён быў вядомы кампазытар, які напісаў музыку для дэкады беларускага мастацтва ў Маскве ў 1936-м годзе.

Цяжка было маёй цёці растлумачыць гэта ўсё васьмігадовай дзяўчынцы, якая была перакананая, што маці ейную забралі ў выніку нейкага непаразуменьня, што яна нічога дрэннага нікому не зрабіла, яе ўсе любілі й яна мусіла хутка вярнуцца. Аднак я ўсё зразумела і цёці больш не дакучала.

А тым часам Шчагловы запрашалі нас то на ўрадзіны, то проста так, а цёця ўсё аднеквалася й не прыходзіла. Энэргічная маці Тусі, Наталья Чамярысава, адчула, што нешта тут ня тое, і, як кажуць, прыперла цёцю да сьценкі.

Цёця прызналася, што яна баіцца пашкодзіць ім нашымі візытамі. Божа мой, што тут было! Шчагловы абляялі цёцю Барбару. «Мы ж добра ведаем тваю сястру, мы перакананыя, што яна ні ў чым не павінная. Як ты магла нават падумаць пра тое, што мы ад вас адрачэмся за тое, што яе арыштавалі!». Пасля гэтага Шчагловы пачалі дэманстрацыйна яшчэ лепей да нас ставіцца: калі куплялі нешта для Тусі, куплялі тое самае й для мяне, вадзілі мяне ў кіно, бралі з сабой на дачу.

Летам мы атрымалі ня ліст, а нейкую пісульку ад мамы з просьбай прыслаць ёй цёплыя рэчы й што-небудзь зь ежы. Цёця цёплыя рэчы мусіла купіць, бо да нашых з мамай рэчаў у нас не было доступу. А зь ежы адзінае, што можна

было паслаць, то гэта баранкі-сушкі. Ці атрымала яна гэта ўсё, мы ніколі не даведаліся.

Яшчэ празь некалькі месяцаў мы атрымалі ліст ад мамы, дзе яна пісала, што знаходзіцца ў лягеры Сухабязводнае, працуе на лесапавале. (Лягер Сухабязводнае ўспамінае Аляксандар Салжаніцын у сваёй кнізе «Архітэляг ГУЛаг».) У канцы ліста была прыпіска: «Не выкідайце гэты канвэрт». Цёця здагадалася, разьляпіла канвэрт. На ражках яго было напісана: «Судзілі тройкай. Восем гадоў».

Тым часам дзедзід Ганчарэнку адпусьцілі з высылкі, але на Беларусь вяртацца забаранілі. А да дачкі ў Маскву? У Маскву — калі ласка. Ня ведаю, у якіх установах цёця абівала парогі, каб дзеду дазволілі пераехаць у Менск. Адмаўляць не адмаўлялі, а казалі, што каб прапісацца ў Менску, трэба мець працу. Дзед мой нарадзіўся ў 1865-м годзе. Гэта значыць, што ў 1938-м годзе ён меў 73 гады. Знайшлася нават нейкая праца, але каб яе атрымаць, патрэбная была прапіска.

Адным словам, проста здзекаваліся. Тое, што цёця вучылася і працавала, а я была ўвесь дзень без дагляду, не прымалася пад увагу. «Калі вам цяжка, аддайце пляменьніцу ў дзіцячы прытулак, там яе дагледзяць».

21-га чэрвеня 1938-га году мне споўнілася восем гадоў. Час ісьці ў школу. Але ў якую? На нашай ускраіне была адна беларуская школа. Яна мела нядобрую рэпутацыю: будынак развальваўся, вучні — хуліганы. Пешаходы пераходзілі на другі бок вуліцы, бо на галаву абавязкова нешта ляцела згары. У цэнтры гораду, на вуліцы Кірава,

каля Ленінскай бібліятэкі тады якраз адчынілася руская школа № 4. Цёця – туды. Дзе там! І месцаў ужо няма, і раён у нас неадпаведны. Цёціна сяброўка параіла схадзіць у школу яшчэ раз і сказаць, што я дачка вайскоўца. Цёця так і зрабіла, і мяне прынялі. Добра, што тады не было яшчэ кампутараў і ніхто ня мог даведацца, што майго бацьку-вайскоўца ўжо год як расстралялі.

Пачаўся навучальны год. Праз тры дні настаўніца сказала, каб я ў часе перапынку прыйшла ў настаўніцкую. Далі мне нейкую кніжку й сказалі: «Чытай». А чытала я тады ўжо вельмі бегла. Тады далі другую кніжку. Прачытала без праблемаў. Настаўнікі шэптам перагаворваліся, а тады сказалі: «Заўтра прыходзь у другі клас».

Аказалася, што тая другая кніжка была падручнікам трэцяга класу. Школа № 4 была вельмі добрая, вось толькі класы былі вельмі вялікія: у маім класе было больш за 40 вучняў. У гэтай школе вучыліся й дзеці высокіх партыйцаў. Сына першага сакратара ЦК Панамарэнкі прывозілі й адвозілі аўтам. Двара пры школе амаль не было. У часе перапынкаў усе дзеці выходзілі ў шырокі і даўгі калідор. Дзяўчаты вадзілі нешта накшталт карагодаў-гульняў. «Поезд к станцыі падходзіць, машиніст свисток даёт, Маша с поезда выходзіць, Гале руку подаёт». Такіх гульняў у нас было пяць-шэсьць, усе яны з часам абрыдлі. Аднойчы ў класе з’явілася новая дзяўчынка: «Давайце я вам пакажу нешта новае!». Гэта была гульня з казой. У сярэдзіне кола стаяла адна дзяўчынка, яна пасля нейкіх сьпеваў выбірала

наступную. Нам гэтая гульня вельмі спадабалася. Аднак празь некалькі дзён наша настаўніца папрасіла, каб мы ў гэтую гульню больш не гулялі. Ніякага тлумачэння яна не дала. Шмат гадоў пазьней, калі цёця Барбара рыхтавала цыкль беларускіх народных сьпеваў, я даведалася, што гэта была беларуская фальклёрная песня «Го-го-го, каза...».

Вучылася я добра, хатнія заданьні рабіла вельмі хутка, і – на вуліцу. Дзяцей на Сьлясарнай вуліцы было шмат, але збольшага старэйшых ад мяне, таму й размовы былі адпаведнымі: «Да суседкі пайшоў хахаль. Хадзі з намі, будзем падглядаць, што яны робяць». Аднойчы мне нехта сунуў кніжку «Дэкамэрон» Бакачча: «Пачытай, вельмі цікава!». Я пагартала яе, нічога не зразумела, паклала яе каля свайго ложка. Да цёці прышлі госьці, пабачылі кніжку й спыталіся: «Хто гэта ў вас чытае такое?» – «Гэта мая кніжка», – сказала я. А было мне ў той час дзевяць гадоў.

Здаецца, у 1939-м годзе нам паведамілі, што два разы на тыдзень будуць выкладаць беларускую мову. Падчас заняткаў амаль усе рагаталі (беларускіх дзяцей у клясе амаль не было). Далей, чымся «Не сядзіцца ў хаце хлопчыку малому», праграма не пайшла, і вельмі хутка выкладаньне беларускай мовы спынілася.

У трэцім клясе ўсіх запісалі ў піянэры. Цёця купіла мне прыгожы шаўковы гальштук. Адной раніцы я праспала. Пабегла ў школу, а там зьбіраюцца фатаграфавачь выдатнікаў (я вучылася толькі на выдатна). І тут аказалася, што я забыла свой гальштук у хаце. Сяброўка хацела пазычыць мне свой. Нельга! Была вялікая непрыемнасьць. І

яшчэ памятаю адзін выпадак, звязаны зь піянэрамі: трэба было выбраць піянэрскага важака. Кандыдат быў толькі адзін – Шурупаў, сын аднаго высокага чыноўніка ў кампартыі Менску. А я гэтага хлапца ненавідзела. Ён і вучыўся дрэнна, і быў нейкі мне несымпатычны. Ну, я вырашыла, што раз мы маем выбіраць, то я яго ня выберу. Аказалася, што толькі я адна была супраць. Цёццо выклікалі ў школу, а мяне са школы ледзь ня выкінулі.

Па меры таго як я падрасцала, я ўсё вастрэй адчувала адсутнасць мамы, хаця цёця Барбара любіла мяне бязьмежна. Кожны раз, калі ў нас зьбіраліся госьці, а студэнты кансэрваторыі – народ вельмі вясёлы, я залазіла дзесьці ў куток і пачынала плакаць, бо ўяўляла сабе, як мая бедная прыгожая мамачка працуе на холадзе на лесапавале.

У той час я зайздросьціла толькі дзвьём дзяўчатам: Сьвятлане Сталінай і той дзяўчынцы, чыя маці працавала прыбіральшчыцай у менскім НКВД. Я была пэўная, што вось у іх ніколі не адбяруць маму. І толькі ў 1967-м годзе, калі на Захад уцякла з Савецкага Саюзу дачка Сталіна Сьвятлана, я даведалася, што яна страціла сваю маму яшчэ раней, чым я. (Я тады працавала ў рускай сэкцыі Радыё Свабода, і мне даручылі чытаць у эфір абедзье кніжкі Сьвятланы Сталінай: «Двадцать писем к другу» і «Только один год»). Мяне мучыла адзінота. Ніхто мяне не праводзіў у школу, ніхто не спатыкаў, калі я вярталася дадому. Па дарозе ў школу я заўсёды заходзіла па Налю Ракоўскую. Кожны раз Наля сядзела за сталом, перад ёй яечня, смажаная на масьле, а каля яе скакалі маці й бабка й

упрошвалі, каб яна ела, а яна крыўлялася. Ад гэтага відовішча мне рабілася вельмі сумна. Я не была галодная, не! Мне проста было крыўдна, што мяне не было каму ўпрошваць.

У адной кніжцы я прачытала, як нехта лёг на сырую зямлю, захварэў і памёр. Вось і я вырашыла зрабіць тое самае. У сакавіку ці красавіку 1939-га году, як толькі злез сьнег, я легла на траву ў нашым садзе, доўга ляжала, а пасля гэтага атрымала запаленьне лёгкіх. Гарачка была больш за 40. Прыйшоў лекар, даў нейкі парашок і пайшоў, а я пачала адчуваць, што паміраю. Я проста страціла прыгомнасьць. Але празь некаторы час ачуныла і пачала выздараўліваць. Я ніколі нікому не прызналася, чаму я захварэла, але сорамна мне за гэты ўчынак аж да сёньня. Як бы самотна мне ні было, але сваё тагачаснае жыццё я б ні за што не праяняла на жыццё ў сіроцкім доме.

Я пасябрала з адной дзяўчынкай зь беднай шматдзетнай сям'і. Бацька яе вельмі дрэнна ставіўся да жонкі й да дзяцей: хацеў сына, а нарадзіліся тры дачкі. Я вельмі шкадавала сваю сяброўку Лену, бо яна часта плакала. Аднойчы я ёй падаравала сваю ляльку. Хутка пасля гэтага сытуацыя ў гэтай сям'і зьмянілася. Лена перастала да нас прыходзіць, бацька раптам зьмяніўся да лепшага й пабудаваў вялікую хату на нашай вуліцы.

Ад часу арышту мамы ў красавіку 1938-га году й да пачатку вайны мы атрымалі ад яе ўсяго тры-чатыры лісты зь месца высылкі. У адным лісьце яна, між іншага, напісала: «Галачка, беражы тую ляльку, якую табе падаравала цёця